

Spis treści

Wstęp	7
-------------	---

Rozdział 1

Teoretyczne aspekty gospodarowania ziemią i jej ochrony	17
1.1. Specyfika ziemi jako czynnika produkcji w rolnictwie	17
1.2. Miejsce ziemi w teorii rynku czynników produkcji i podziale dochodów	19
1.3. Tradycyjne i nowe funkcje ziemi rolniczej (wielofunkcyjność rolnictwa)	25
1.3.1. Problematyka ekologiczna w myśli ekonomicznej – zarys historii.....	27
1.3.2. Przenikanie przesłanek ekologicznych do polityki rolnej	36
1.3.3. Nowe funkcje ziemi rolniczej.....	37

Rozdział 2

Uwarunkowania prawne ochrony gruntów rolnych i leśnych a rzeczywisty przebieg procesów gospodarowania ziemią do 1990 r. (rys historyczno-krytyczny).....	43
2.1. Pierwsze akty prawne chroniące zasoby ziemi w Polsce	43
2.2. Początki kształtowania się kompleksowych rozwiązań prawnych ochrony ziemi	46
2.3. Kompleksowe rozwiązania prawne chroniące ziemię.....	49

Rozdział 3

Gospodarowanie zasobami ziemi rolniczej w Polsce po 1990 r.	58
3.1. Geodezyjne zasoby użytków rolnych.....	58
3.1.1. Zmiany powierzchni geodezyjnej użytków rolnych.....	59
3.1.2. Czynniki wpływające na zmiany zasobów ziemi rolniczej	64
3.1.3. Nieprawidłowości w wyłączeniu gruntów rolnych	77
3.2. Gospodarowanie ziemią a osiągnięcie produkcyjno-ekonomicznych celów rolnictwa	86
3.2.1. Wartość rolnicza polskich gleb.....	86
3.2.2. Zmiana powierzchni użytków rolnych wykorzystywanych rolniczo..	91
3.2.3. Wyłączanie z produkcji rolnej dobrych gleb	105
3.3. Gospodarowanie ziemią ze względu na nowe cele środowiskowe stawiane rolnictwu i obszarom wiejskim.....	111

3.3.1.	Nowe cele środowiskowe stawiane rolnictwu i obszarom wiejskim przez WPR UE.....	113
3.3.2.	Przesłanki gospodarowania ziemią w Polsce ze względu na nowe cele środowiskowe	121
3.3.3.	Gospodarowanie ziemią z uwzględnieniem nowych celów środowiskowych.....	127

Rozdział 4

Gospodarowanie zasobami ziemi rolniczej w świetle wyników badań empirycznych		147
4.1.	Charakterystyka badanego rejonu	147
4.1.1.	Warunki klimatyczno-glebowe	147
4.1.2.	Warunki społeczno-gospodarcze	153
4.2.	Opinie respondentów o gospodarce ziemią.....	164
4.2.1.	Zmiany geodezyjnych zasobów ziemi rolniczej.....	168
4.2.2.	Rola prawa w ochronie gruntów rolnych i leśnych	192
4.2.3.	Zmiany areału użytków rolnych w rolniczym użytkowaniu	213
4.2.4.	Pozarolnicze wykorzystanie gruntów rolnych w kontekście realizacji środowiskowej funkcji rolnictwa i obszarów wiejskich.....	230
4.3.	Synteza wyników.....	257
Podsumowanie.....		260
Załączniki.....		269
Literatura.....		278
Spis rysunków.....		297
Spis tabel.....		300
Spis załączników.....		301

Wstęp

Historycznie rzecz ujmując, początkowo człowiek żył w pełnej harmonii z otaczającą go przyrodą. Jednak stosunkowo szybko nauczył się ją wykorzystywać nie tylko do zaspokojenia podstawowych potrzeb żywieniowych, ale również do zapewnienia sobie coraz wyższego standardu życia. Naturalne korzystanie z dóbr przyrody przekształcało się często w ich rabunkową eksploatację. Głównym celem takiego postępowania stał się zysk materialny, najczęściej znacznie przekraczający rzeczywiste potrzeby.

Szczególne rozmiary osiągnęła eksploatacja bogactw naturalnych, co było ściśle związane z zapoczątkowanym wynalezieniem maszyny parowej (w XVIII w.) gwałtownym rozwojem postępu naukowo-technicznego i lawinowym przyrostem liczby ludności. W wyniku działalności człowieka w relatywnie krótkim czasie zaszły na naszej planecie ogromne zmiany. Człowiek zaczął zagrażać żywym i martwym twórcom przyrody, które powstały, rozwijały się i kształtowały przez miliony, a nawet miliardy lat. Stosunkowo znacznemu pogorszeniu uległy stan czystości powietrza atmosferycznego, wód powierzchniowych płynących i stojących, gruntowych oraz podziemnych, a także stan czystości i zasoby gleb. W konsekwencji wszystko to wpłynęło niekorzystnie na świat roślinny i zwierzęcy, a także zagroziło zdrowiu, a nawet życiu samego człowieka¹. Wagę tych problemów zaprezentował na XXIII Sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ (1969 r.) ówczesny Sekretarz Generalny – U Thant (w słynnym raporcie „Człowiek i jego środowisko”), stwierdzając, że po raz pierwszy w historii ludzkości pojawił się kryzys o zasięgu ogólnoswiatowym – kryzys dotyczący stosunku człowieka do środowiska. Jego przyczyny tkwią w gwałtownym wzroście liczby ludności i braku uzgodnień między rozwojem techniki a wymogami środowiska. Przejawia się to w degradacji pól uprawnych, we wzroście obszarów zurbanizowanych, w zagładzie grożącej wielu formom życia zwierzęcego i roślinnego. Przyszłość życia na Ziemi może być zagrożona².

¹ Szerzej: D. Andrey, T. Rias, E. Wirz: Monitoring – Programm Schwermetalle in Lebensmittel. Mitt. Gebiete Lebensm. Hyg. Band 79/1988; T. Bartkowski: Kształtowanie i ochrona środowiska. Wyd. PWN. Warszawa 1979; A.E. Bender: Człowiek i żywność. Wyd. PWN. Warszawa 1980; P. Chovin, A. Rousset: Czym oddychamy? Wyd. Wiedza Powszechna. Warszawa 1975; B. Fritsch: Mensch – Umwelt – Wissen. Verlag der Fachvereine Zuerich. Zuerich 1990; G. Flemming: Klimat – środowisko – człowiek. Wyd. PWRiL. Warszawa 1983; W. Hein: Umweltorientierte Entwicklungspolitik. Deutsches Uebersee Institut. Hamburg 1991; K. Oryl: Środowisko naturalne a teoria ekonomii. Ekonomista 1983. Nr 1; Ch. Rubi: Landwirtschaft und Umwelt. Landwirtschaft Schweiz 1992. Nr 5; A. Woś: Strategia rozwoju rolnictwa. Wyd. PWN. Warszawa 1992; B. Zust: Luftverschmutzung und Gesundheit. Werner Druck AG. Basel/Zuerich 1988.

² Szerzej: A. Ginsbert-Gebert: Ekonomiczne i socjologiczne problemy ochrony środowiska. Wyd. PAN. Wrocław–Warszawa 1992.

Jak zauważa B. Fiedor: „Początki analizy problemów ekologicznych sięgają czasów stosunkowo odległych – prekursorów obiektywnej teorii wartości, fizjokratów, Smitha, Ricardo, Malthusa i Saya. Szczególnie koncepcje ekonomiczne tych dwóch ostatnich teoretyków należy uznać za interesujące z punktu widzenia kwestii przyrodniczych barier wzrostu gospodarczego”³.

Na początku lat 70. XX w. autorzy pierwszego raportu Klubu Rzymskiego (*Granice wzrostu*) zaalarmowali ponownie o możliwości wystąpienia globalnego kryzysu społeczno-gospodarczego i ekologicznego oraz osiągnięcia granic wzrostu.

W kontekście kolejnych raportów dla Klubu Rzymskiego warto – zdaniem autorki – zwrócić uwagę na trzeci raport (*Reshaping the International Order*). Został on poświęcony konieczności tworzenia nowego międzynarodowego ładu ekonomicznego w nawiązaniu do hipotezy konwergencji i koncepcji optymalnego systemu gospodarczego. Współautorem tego tekstu był laureat pierwszej Nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii – holenderski ekonomista J. Tinbergen (1903-1994).

Wyniki badań dla Klubu Rzymskiego z początku lat 90. XX w. potwierdziły prognozy *Granice wzrostu*. Zarysowujący się kryzys globalny przyjęto określać mianem następstwa przekroczenia przez światową społeczność, zwłaszcza kraje wysoko rozwinięte, granic wzrostu kosztem otoczenia⁴.

Problem zarysowania się polskich granic rozwoju wymaga analizy retrospektywnej. Okres po zakończeniu II wojny światowej przyniósł nieznaną uprzednio dynamikę wzrostu gospodarczego praktycznie we wszystkich ówczesnych krajach socjalistycznych. Jego stymulatorem były w pierwszych latach palące potrzeby odbudowy kraju zniszczonego w czasie wojny i okupacji oraz przywrócenie wielkiej liczbie ludności elementarnych warunków życia. Jak podkreśla K. Secomski: „Powszechnie wytworzyło się złudne przekonanie o trwałości założeń i możliwości kontynuowania ówczesnych procesów rozwojowych, które, zwłaszcza w latach 70. XX w., przybrały niejednokrotnie charakter zjawisk żywiołowych i wiązały się z woluntaryzmem ówczesnych władz administracji państwowej i politycznej”⁵. Charakterystyczną cechą tego okresu było także to – według J. Semkow – że: „komponenty środowiska przyrodniczo-rolniczego traktowano jako tzw. dobra wolne, korzystając z nich w sposób nieograniczony”⁶. F. Piontek zwraca uwagę, że: „Wprawdzie podejmowanym przedsięwzięciom inwestycyjnym towarzyszyły pewne działania związane z ochroną ekosystemów, ale ich efektywność okazywała się praktycznie bardzo niska”⁷.

³ B. Fiedor: Ekologiczne uwarunkowania wzrostu gospodarczego we współczesnej niemarksi-stowskiej teorii wzrostu. [w:] M. Belka, E. Kwiatkowski (red.). Z problematyki współczesnej zachodniej myśli ekonomicznej. Wyd. PAN. Warszawa 1989, s. 71.

⁴ Szerzej: L. Michałowski: Kryzys a konieczność ekorozwoju. *Wiś i Państwo* 1993. Nr 2.

⁵ K. Secomski: Światowe i krajowe granice rozwoju a zasoby naturalne i ochrona środowiska. *Ekonomista* 1984. Nr 4, s. 649-650.

⁶ Szerzej: J. Semkow: *Ekonomia a ekologia*. Wyd. PWN. Warszawa 1980, s. 50; zob. J. Szewczyk: „Dobra wolne” jako środki produkcji. Przyczynki do zagadnień ochrony środowiska. *Ekonomista* 1981. Nr 5.

⁷ F. Piontek: *Ekologiczne i pozaekologiczne bariery wzrostu gospodarczego w Polsce*. Wyd. PAN. Wrocław-Warszawa 1990, s. 57.

Celem powstrzymania zarysowującego się kryzysu ekologicznego w Polsce przyjęto w zmieniających się warunkach systemowych (przełom lat 80. i 90. XX w.) wiele podstawowych zasad nowej polityki ekologicznej (określanej jako ekorozwój). Jak podkreślają B. Fiedor i S. Czaja: „polityki – nie zawsze niestety konsekwentnie realizowanej”⁸. W każdym systemie społeczno-gospodarczym istnieją bowiem potencjalni sprawcy mogący postępować na niekorzyść środowiska naturalnego – podmioty gospodarcze, których jedynym celem działania może się okazać dążenie za wszelką cenę do osiągnięcia maksymalnego zysku, a nierzadko są nimi też osoby fizyczne o niskiej świadomości ekologicznej. Dzieje się tak zwłaszcza w sytuacji słabo określonych praw własności.

Ekonomia neoklasyczna głównego nurtu traktuje gospodarkę jako niewyczerpywalny rezerwuar materii i energii oraz niczym nieograniczony obszar do odprowadzania odpadów w różnej postaci. Według jej założeń istnieją „dobra wolne”, do których należy m.in. ziemia (gleba). Nie są dla niej istotne związki gospodarki ze środowiskiem przyrodniczym i społecznym. Lansowany jest natomiast antropocentryzm⁹.

Jeden z bardziej znanych amerykańskich ekonomistów – K.E. Boulding – trafnie, a zarazem obrazowo określił ten typ gospodarki sprzyjający zaistniałym bardzo niekorzystnym zjawiskom jako ekonomikę kowbojską¹⁰. Wiąże się z tym tzw. kult PKB, kreowanie popytu przez sektor prywatny na konsumpcję dóbr materialnych, a jednocześnie marginalizowanie i niedorozwój sektora dóbr publicznych. Może się to przejawiać w nieodpowiedniej jakości dostarczania tych dóbr, np. w występowaniu złego stanu środowiska naturalnego. Potrzebne są właściwe proporcje rozwoju sektora prywatnego i publicznego. Istotną rolę do odegrania ma państwo poprzez interwencje w formie redystrybucji dóbr publicznych. W literaturze przedmiotu nawiązuje do tych problemów zwłaszcza J.K. Galbraith¹¹.

⁸ Szerzej: B. Fiedor: Ogólna charakterystyka polityki ekologicznej Unii Europejskiej oraz unijnego prawa i regulacji w zakresie ochrony środowiska. [w:] S. Czaja (red.). Wybrane elementy prawa środowiskowego dla ekonomistów. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu. Wrocław 2001; Ch.J. Barrow: Environmental Management for Sustainable Development. New York. Rutledge 2006; G. Dieckheuer, B. Fiedor: Aspects of Sustainable Economic Development. Frankfurt am Main. Peter Lang Europischer Verlag der Wissenschaften 2000; Ch.F. Mason, E.H. Bulte: Environmental economics. Critical concepts in the environment. Vol. 3. Resources, sustainable development and growth. Abingdon. Routledge 2008; S. Ramphal: Our Country the Planet. Lime Tree – Octopus Publishing Group Michelin House. London 1992; J.P. Voss, D. Bauknecht, R. Kemp: Reflexive Governance for Sustainable Development. Northampton. MA: Edward Elgar Publishing 2006.

⁹ S. Czaja: Teoriopoznawcze i metodologiczne konsekwencje wprowadzenia prawa entropii do teorii ekonomii. Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu 1997. Nr 769, s. 67 i dalsze.

¹⁰ Szerzej: K.E. Boulding: Environment and Economics. [w:] W.W. Murdoch (ed.). Environment, Resources, Pollution and Society. Stanford 1966.

¹¹ J.K. Galbraith: Społeczeństwo dobrobytu: państwo przemysłowe. Wyd. PIW. Warszawa 1973, s. 109.

Warto w tym kontekście także zwrócić uwagę na prace A.O. Hirschmana koncentrujące się na problemach nie zrównoważonego wzrostu gospodarczego. Autor ten rozwinął teorię biegunów wzrostu zaproponowaną przez francuskiego ekonomistę F. Perroux¹².

Zaczęły się pojawiać kolejne koncepcje odchodzenia od skrajnego modelu gospodarowania lansowanego przez ekonomię neoklasyczną głównego nurtu, w którym podstawowym celem jest konsumpcja dóbr materialnych. Są nimi neoklasyczne modele wzrostu optymalnego uwarunkowanego ekologicznie, w których – jak podkreśla S. Czaja – dobrobyt materialny jest tylko jednym z elementów dobrobytu społecznego. Równie istotnym, a zarazem kolejnym elementem dobrobytu społecznego jest jakość środowiska naturalnego¹³.

B. Fiedor wymienia trzy podstawowe płaszczyzny analizy ekologicznych uwarunkowań wzrostu gospodarczego w ekonomii neoklasycznej. Są nimi: neoklasyczna teoria efektów zewnętrznych (analiza różnych form niedoskonałości rynku – *market failures* – specyficznych dla sfery wykorzystania szeroko rozumianych komponentów składowych środowiska), neoklasyczna teoria optymalnego wykorzystania zasobów naturalnych (kryterium sprawiedliwości międzygeneracyjnej Rawsa, zasada Hotellinga sformułowana jeszcze w 1931 r., tzw. technologia cienia – *back – stop technology* Nordhaua), neoklasyczna teoria ekologicznie uwarunkowanego wzrostu gospodarczego (modele np. Smitha, Asako, Kogiku i D'Arge'a, Gruvera z lat 70. i 80. XX w., powstałe jako rozszerzenie tradycyjnej teorii wzrostu ekonomii neoklasycznej, a poszukujące zrównoważonej i stabilnej ścieżki wzrostu gospodarczego z uwzględnieniem elementu środowiskowego)¹⁴.

Ekonomia neoklasyczna starała się ograniczać do minimum udział państwa w gospodarce. Rezultatem m.in. nieograniczonej, prywatnej gospodarki rynkowej było pojawienie się efektów zewnętrznych (korzyści zewnętrznych lub niekorzyści zewnętrznych). Problem efektów zewnętrznych i dóbr publicznych starał się rozwiązać A. Pigou za pomocą podatku. M. Blaug zwraca uwagę na zakwestionowanie teorii A. Pigou zwłaszcza przez R.H. Coase'a – warto podkreślić – laureata Nagrody Nobla (1991 r.) z dziedziny ekonomii.

R.H. Coase twierdzi, że pomimo działania efektów zewnętrznych w produkcji i w konsumpcji mechanizm rynkowy może jednak prowadzić do jakiegoś optimum Pareta, ponieważ zazwyczaj można wyobrazić sobie rozwiązanie oparte na przetargach prywatnych eliminujące te efekty zewnętrzne¹⁵.

W wyniku prac specjalnych agend i komisji ONZ została ostatecznie wypracowana koncepcja rozwoju zrównoważonego (*sustainable development*), który ma

¹² Szerzej: A.O. Hirschman: *The Strategy of Economic Development*. Yale University Press. New Haven 1958; F. Perroux: *Economic space, theory and applications*. *Quarterly Journal of Economics*. (Januar) 1950.

¹³ Szerzej: S. Czaja: *Teoriopoznawcze i metodologiczne...*

¹⁴ Szerzej: B. Fiedor: *Ekologiczne uwarunkowania wzrostu gospodarczego...*

¹⁵ M. Blaug: *Teoria ekonomii. Ujęcie retrospektywne*. Wyd. PWN. Warszawa 2000, s. 619.

polegać na: „wszechstronnym harmonizowaniu działań gospodarczych z możliwościami środowiska naturalnego”¹⁶. W efekcie konieczne staje się ściśle połączenie interesów partykularnych każdego podmiotu życia społeczno-gospodarczego z interesami jego społecznego i przyrodniczego otoczenia¹⁷.

Przewyciężenie zarysowującego się w tym zakresie kryzysu wymaga przeprowadzenia wspólnej transformacji polegającej na odejściu od bezwzględnego rozwoju kosztem środowiska naturalnego, a zastąpieniu go rozwojem razem z otoczeniem.

Bogata jest literatura przedmiotu dotycząca tego zagadnienia – zarówno obcojęzyczna, jak i krajowa. Należy zwłaszcza wskazać na prace, których autorami są E. Barbier, A. Merkandya, D. Pearce, D. Pirce, K. Turner i inni¹⁸. Spośród polskich przedstawicieli nauki problematykę rozwoju zrównoważonego podejmują T. Borys, S. Czaja, B. Fiedor, A. Graczyk, S. Kozłowski, B. Poskrobko, J. Siekierski, S. Urban, J. Wilkin, A. Woś, J.S. Zegar i inni¹⁹.

Cele badań i hipotezy badawcze

Po skierowaniu się polskiej gospodarki na drogę gospodarki rynkowej nastąpiła: „Zasadnicza zmiana sytuacji rolnictwa w całej gospodarce [wystąpił – przyp. aut.] spadek ogólnego zapotrzebowania na jego produkty poniżej potencjalnej produktywności, [spowodowało to – przyp. aut.] pojawienie się swoistego problemu zakresu (stopnia intensywności) wykorzystania dostępnej dla rolnictwa przestrzeni produkcyjnej oraz intensywności użytkowania (uprawy) gruntów rolnych (...). Zarysowują

¹⁶ K. Kociszewski: *Koncepcja rozwoju zrównoważonego (sustainable development)*. [W:] B. Fiedor, K. Kociszewski (red.). *Ekonomia rozwoju*. Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2010, s. 169.

¹⁷ J. Szewczyk: „Dobra wolne” jako środki produkcji..., s. 955-966.

¹⁸ Szerzej: D. Pearce, E. Barbier, A. Merkandya: *Sustainable Development. Economics and the Environment in the Third World*. Avebury. Aldershot 1990; D. Pirce, K. Turner: *Economics of Natural Resources and Environment*. Harvester Wheatsheaf. New York 1990.

¹⁹ T. Borys: *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju*. Wyd. Ekonomia i Środowisko. Warszawa–Białystok 2005; B. Fiedor, S. Czaja, A. Graczyk, Z. Jakubczyk: *Podstawy ekonomii środowiska i zasobów naturalnych*. Wyd. C.H. Beck. Warszawa 2002; B. Fiedor, K. Kociszewski (red.). *Ekonomia rozwoju*. Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2010; B. Poskrobko: *Zarządzanie środowiskiem*. Wyd. PWE. Warszawa 2005; J. Siekierski: *Zrównoważony rozwój rolnictwa i wsi w świetle Narodowego Planu Rozwoju i Traktatu Akcesyjnego do Unii Europejskiej*. *Acta Agraria et Silvestria*. Series Agraria. Sekcja Ekonomiczna. Vol. XL. PAN. Kraków 2003; S. Urban: *Rola ziemi w rolnictwie zrównoważonym a aktualne jej zasoby w Polsce*. *Acta Agraria et Silvestria*. Series Agraria. Sekcja Ekonomiczna. Vol. XL. Wyd. Oddział PAN Kraków. Kraków 2003; J. Wilkin, I. Nurzyńska: *Polska wieś 2008*. *Raport o stanie wsi*. Wyd. Fundacja na Rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa. Warszawa 2008; A. Woś, J.S. Zegar: *Rolnictwo społecznie zrównoważone – w poszukiwaniu nowego modelu dla Polski*. *Więś i Rolnictwo* 2004. Nr 3.

się [zdaniem A. Leopolda – przyp. aut.] dwa problemy dotyczące gospodarowania gruntami rolnymi:

- zakres (stopień) wykorzystania przez rolnictwo zasobu tych gruntów;
- intensywność produkcji²⁰.

W rozwiązywaniu wskazanych problemów dotyczących gospodarowania gruntami rolnymi widzi A. Leopold konieczność rozpatrywania szeroko rozumianej problematyki ochrony rolniczej przestrzeni produkcyjnej, zarówno zagrożeń płynących z otoczenia rolnictwa (głównie ze strony przemysłu), jak i niebezpieczeństw, jakie dla środowiska i produktów rolnictwa stwarza samo rolnictwo.

Po objęciu polskiego rolnictwa Wspólną Polityką Rolną Unii Europejskiej znacznie poszerzył się zakres celów polityki rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w naszym kraju. „Podkreśla się przede wszystkim konieczność harmonizacji celów produkcyjno-ekonomicznych, społecznych i środowiskowych oraz godzenia interesów obecnych i przyszłych pokoleń”²¹. Wprowadzane są różnego typu rozwiązania z zakresu protekcjonizmu rolnego (m.in. płatności rolno-środowiskowe) w celu zahamowania procesu zwiększania się rolniczo marginalnej powierzchni ziemi²².

Spośród podejmowanych w tym względzie działań na szczególną uwagę zasługują tzw. Szczyt Ziemi (1992 r.) z Rio de Janeiro, drugi Szczyt Ziemi (2002 r.) z Johannesburga, przyjęcie do realizacji przez obecną Unię Europejską założeń Deklaracji Szczytu (tzw. Karty Ziemi) oraz Europejskiej Karty Obszarów Wiejskich.

W literaturze przedmiotu wagę tych problemów poruszają w swoich pracach M. Adamowicz, T. Borys, S. Czaja, A. Czyżewski, B. Czyżewski, W. Dzun, B. Fiedor, A. Graczyk, S. Kozłowski, A. Noga, A. Papuziński, F. Piontek, B. Poskrobko, J. Siekierski, J. Śleszyński, S. Urban, J. Wilkin, A. Woś, J.S. Zegar i inni.

Uwzględniając problemy i wyzwania, przed jakimi stoją obszary wiejskie w Polsce, w tym zmieniające się ich otoczenie, oraz planowane kierunki rozwoju Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej (wzmocnienie roli II filaru WPR), w „Strategii rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013” wyznaczono trzy główne cele nowej polityki rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. Za jeden z nich (Cel 2) przyjęto poprawę stanu środowiska i krajobrazu poprzez racjonalną gospodarkę ziemią. Temu celowi odpowiada określona oś priorytetowa (oś priorytetowa 2: zarządzanie zasobami ziemi) obejmująca odpowiednie instrumenty polityki rozwoju obszarów wiejskich ściśle skorelowane z założeniami Wspólnej Polityki Rol-

²⁰ A. Leopold: *Rolnictwo w procesie przemian i rozwoju gospodarki*. Wyd. PWN. Warszawa 1997, s. 40-41.

²¹ W. Dzun: *Gospodarowanie zasobami ziemi rolniczej w Polsce*. *Wieś i Rolnictwo* 2007. Nr 2, s. 51.

²² Szerzej: W. Musiał: *Ekonomiczne i społeczne problemy rozwoju obszarów wiejskich Karpat Polskich*. IRWiR PAN. Warszawa 2008, s. 176-177.

nej Unii Europejskiej 2007-2013 dotyczącymi zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich w zakresie gospodarki gruntami rolnymi i leśnymi²³.

W praktyce gospodarczej realizacja tej idei może się łączyć z powstaniem różnego rodzaju konfliktów społeczno-gospodarczych, a w niektórych przypadkach – nawet z ich nasileniem i zaostrzeniem. Zakłócenia dotyczące wdrażania zrównoważonego gospodarowania zasobami ziemi pojawiają się najczęściej na styku rozwoju rolnictwa – przemysłu – aglomeracji miejskich – obszarów prawnie chronionych. Wymienione problemy stanowią przedmiot wielu badań naukowych. Niemniej zdaniem autorki brakuje wielopłaszczyznowej analizy porównawczej, zwłaszcza w przekroju wieloletnim. Autorka niniejszej pracy stawia sobie za cel jej wypełnienie.

Ważne jest, by zidentyfikować źródła powodujące zakłócenia w zakresie wdrażania rozwoju zrównoważonego i starać się znaleźć rozwiązania łagodzące powstające na tym tle konflikty. Określenie źródeł istniejących konfliktów bądź możliwości zarysowania się nowych winno się przyczynić do wzmocnienia działań służących wdrażaniu do praktyki gospodarczej zasad rozwoju zrównoważonego zasobami ziemi rolniczej.

Celem naukowym badań jest określenie stanu i kierunków gospodarowania ziemią w warunkach ograniczania jej zasobów. Wyodrębniono następujące cele częściowe:

1. Identyfikacja czynników, które w istotny sposób wpływają na ograniczanie zasobów ziemi.

2. Analiza oraz weryfikacja zidentyfikowanych czynników powodujących zmiany w badanym zakresie.

3. Próba określenia nowych rozwiązań sprzyjających efektywniejszemu wdrażaniu idei zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich w zakresie gospodarki zasobami ziemi.

Celem prezentowanego opracowania nie jest natomiast szczegółowa analiza zarówno intensywności produkcji roślinnej (analiza wielkości nakładów plonotwórczych), jak i intensywności produkcji zwierzęcej w zakresie chowu i hodowli zwierząt, kontrolowanych krańcowymi ich efektami.

Sformułowano następujące hipotezy badawcze:

1. Ziemia wykorzystywana w rolnictwie stanowi specyficzny czynnik produkcji. Wynikających z tego zależności nie objaśnia we właściwy sposób neoklasyczna teoria ekonomii głównego nurtu.

²³ Szerzej: A. Adler i in.: *Environmental Standards and Legislation in Western and Eastern Europe Towards Harmonisation: Economic costs and benefits of harmonisation*. Ifo. Muenchen 1994; E. Amann i in.: *Cost – Effective Control of Acidification and Ground Level Ozone*. **Drugi raport przejściowy**. IIASA dla UE, DG XI. Luxemburg 1996; G. Hughes: *EU Assesion and the Environment: Implication for Poland*. Raport Banku Światowego. Washington D.C. 1997; Jantzen, de Bruyn: *Cost Assessment of Medium Term Polish Environmental Policy Goals*. TME Haga. Raport dla Ministerstwa Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnych. Warszawa 1994; F. Schelleman: *POL 101 – Kosztorysowanie i analiza finansowa programów dostosowawczych w ochronie środowiska*. Raport końcowy. Agrikonsulting Europe. Warszawa 1998.

2. Grunty o dobrej przydatności rolniczej stanowią rzadki, a zarazem cenny element kapitału naturalnego decydujący o bezpieczeństwie żywnościowym. Mimo to są zbyt słabo chronione w zakresie przeznaczania ich arealu na inne cele.

3. Grunty o słabych glebach kreują coraz bardziej cenione przez ogół społeczeństwa dobra publiczne. Jednocześnie proces ten przyczynia się do realizacji idei zrównoważonego rozwoju w rolnictwie i na obszarach wiejskich.

4. Istnieją rejony Polski, na terenie których gospodarka zasobami ziemi jest prowadzona w nieracjonalny sposób.

Problematyka rozprawy mieści się w nurcie ekonomii środowiska.

Przyjęto, że do osiągnięcia wcześniej określonego celu naukowego najbardziej pomocne będą następujące **metody badawcze**:

1. Ogólne metody badawcze wykorzystywane we wszystkich naukach, które zostaną użyte na każdym etapie badań, w połączeniu z metodami specjalistycznymi (indukcyjna, dedukcyjna, redukcyjna, metody analizy i syntezy, które są najogólniejszymi metodami przetwarzania materiału badawczego i wchodzi w skład wszystkich szczegółowych metod badawczych, metody ilościowe i jakościowe, techniczne i elektroniczne metody przetwarzania danych).

2. Szczegółowe metody badawcze stosowane w naukach społeczno-ekonomicznych: opisowa, monograficzna, analizy porównawczej, ankietowa, wywiadu standaryzowanego, matematyczno-statystyczne, obserwacji.

Posiłkując się metodą analizy retrospektywnej, przeprowadzono studia problemowe (analiza materiałów źródłowych) oraz zgromadzono dane statystyczne za lata 1946-2008 dotyczące zmian kierunków wykorzystania powierzchni Polski z pochodnymi istotnymi z punktu widzenia badanego problemu.

Do gromadzenia danych pierwotnych wykorzystano metody: ankietową (pilotaż i właściwe badania ankietowe), wywiadu standaryzowanego oraz obserwacji naukowej połączonej z penetracją obszarów wybranych do badań. Ostatnie z wymienionych metod miały charakter uzupełniający w stosunku do innych. Uznano je jednak za istotne ze względu na osobisty kontakt z badanymi obiektami, co skutkowało wypracowaniem subiektywnej opinii o zachodzących zjawiskach²⁴.

W zakresie przetwarzania zgromadzonych danych pierwotnych i wtórnych wykorzystano metody:

- rozumienia indukcyjnego, dedukcyjnego i redukcyjnego,
- porównań (pionowych, poziomych),
- opisową i monograficzną,
- matematyczno-statystyczne (wskaźnik podobieństwa struktur, analiza korelacji – współczynniki korelacji Pearsona, test hipotezy statystycznej, dodatkowo obliczono p – *value*)²⁵.

²⁴ Szerzej zostało to omówione w rozdziale 4, pkt 4.2.

²⁵ W. Ostasiewicz: Propedeutyka probabilistyki. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu. Wrocław 2006; S. Ostasiewicz, Z. Rusnak, U. Siedlecka: Statystyka. Elementy teorii i zadania. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu. Wrocław 2006; J. Wawrzynek: Metody opisu i wnioskowania

Do prezentacji wyników badań wykorzystano techniki tabelaryczno-opisowe i graficzne (wykresy i diagramy).

Horyzont czasowy badań obejmuje lata 1946-2008. W niektórych przypadkach został jednak przyjęty okres krótszy (od 1999 r. do 2008 r.). Działo się tak tylko wtedy, kiedy zaistniał całkowity brak możliwości uzyskania wiarygodnych danych (np. wcześniejsze dane dotyczące jednostek terytorialnych, które zostały utworzone zgodnie z nowym podziałem administracyjnym kraju obowiązującym od 1998 r.).

Praca składa się z czterech rozdziałów. W rozdziale pierwszym omówiono teoretyczne aspekty towarzyszące procesom gospodarowania ziemią. Wyeksponowano znaczenie ziemi jako specyficznego czynnika produkcji rolnej. Określono jej miejsce w teorii czynników produkcji i podziale dochodów. Zwrócono uwagę na ulegające modyfikacji funkcje rolnictwa i obszarów wiejskich, zwłaszcza po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. W tym kontekście zaprezentowano tradycyjne i nowe funkcje ziemi rolniczej.

W rozdziale drugim dokonano przeglądu przepisów prawnych służących ochronie gruntów rolnych i leśnych od czasu ich wprowadzenia i obowiązywania w Polsce do początków okresu transformacji systemowej naszej gospodarki. Na tym tle oceniono sytuację, jaka miała miejsce w praktyce gospodarczej w zakresie gospodarki zasobami ziemi i jej ochrony.

Rozdział trzeci stanowi ocenę zmian gospodarowania zasobami ziemi w Polsce w nowych warunkach społeczno-gospodarczych okresu transformacji systemowej i pierwszego pięciolecia naszej obecności w strukturach Unii Europejskiej (lata 1990-2008). Zaprezentowano w nim zarówno ocenę wykorzystania powierzchni geodezyjnej użytków rolnych, jak i arealu ziemi pozostającej w rolniczym użytkowaniu. Na tym tle omówiono czynniki, które zadecydowały o zmianie powierzchni użytków rolnych. Zaprezentowano to w kontekście postępujących procesów industrializacji i urbanizacji będących pochodnymi zarówno wpływu jednolitego rynku europejskiego, jak i neoliberalnego rynku globalnego.

Ostatni rozdział – czwarty – został poświęcony prezentacji wyników własnych badań ankietowych, wywiadów standaryzowanych oraz rozmów kierowanych. Użytkano je od mieszkańców wybranych gmin zlokalizowanych na terenie woj. dolnośląskiego. Celowo zawężono badania tylko do tej jednostki terytorialnej. Dolnośląskie wybrano jako przykład źle prowadzonej gospodarki zasobami ziemi rolniczej, zwłaszcza dobrej ziemi. Na obszarze tego województwa obserwuje się największy ubytek najcenniejszych gruntów rolnych (gleb klasy I-II) na tle pozostałych tego typu jednostek terytorialnych w kraju. W efekcie starano się określić źródła istniejących konfliktów i możliwości pojawienia się nowych na styku rozwoju rolnictwa

statystycznego. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu. Wrocław 2007; W. Miszczak: Projektowanie próby. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu. Wrocław 2004; A. Stanimir: Analiza korespondencji jako narzędzie do badania zjawisk ekonomicznych. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu. Wrocław 2005. Szerzej – także w rozdziale 4, pkt 4.2.

– przemysłu – aglomeracji miejskich – obszarów prawnie chronionych. Podjęto też próbę zaproponowania rozwiązań, które winny się przyczynić do wzmocnienia działań służących wdrażaniu do praktyki gospodarczej zasad rozwoju zrównoważonego zasobami ziemi rolniczej i jej ochrony.

Autorka pragnie podziękować Panu prof. zw. dr. hab. inż. dr. h.c. Stanisławowi Urbanowi, bez pomocy i zaleceń którego powstanie tej rozprawy nie byłoby możliwe. Pragnie także złożyć podziękowania recenzentom niniejszej pracy: Panu prof. zw. dr. hab. Janowi Siekierskiemu i Panu prof. dr. hab. Wojciechowi Ziętarczy, których wnikliwie sugestie i uwagi w istotny sposób wzbogaciły prezentowaną publikację.